

DAGBOEK UIT DE KAMPEN

‘Denk aan de nacht en het koude graf,
daar in dat universum der verdoemden.’
Bertolt Brecht, *Die Dreigroschenoper*

‘Het vraagt geen moed om iets gevaarlijks te doen,
het vraagt moed om iets gevaarlijks te overleven.’
Nelly Mousset-Vos

Inhoud

De route die Nelly Mousset-Vos aflegde	8
Voorwoord	9
Prelude tot het dagboek van Nelly Mousset-Vos	17
NELLY	29
Kindertijd	30
De Eerste Wereldoorlog (1914-1918)	39
Zingen	43
De liefde	51
De Tweede Wereldoorlog (1940-1945)	66
NADINE	83
NELLY MOUSSET-VOS - MEMOIRES VAN	
EEN EZEL	97
Uit een gevangenis Sint-Gillis	103
Intermezzo Kreuzburg	127
De kampen van het requiem Ravensbrück	137
De kampen van het requiem Mauthausen	153
De terugkeer naar het leven	181
Overleven en herleven	185
Ballingschap	194
Terug naar Brussel	205
Epiloog	211
Kerstsprookje	215
Dankwoord	217
Noten	219

DE ROUTE

die Nelly Mousset-Vos aflegde

ARRESTATIE PARIJS 22 april 1943

GEVANGENIS FRESNES 22 april 1943 > 2 juli 1943

GEVANGENIS SINT-GILLIS 2 juli 1943 > 4 februari 1944

GEVANGENIS ESSEN 4 februari 1944 > 16 maart 1944

GEVANGENIS KREUZBURG 19 maart 1944 > 30 november 1944

KAMP RAVENSBRÜCK 1 december 1944 > 28 februari 1945

KAMP MAUTHAUSEN 3 maart 1945 > 22 april 1945

BEVRIJDING 22 april 1945

VOORWOORD

Op het moment dat onze voeten de sintels raken, sluit zich een vuist om ons hart en stukt onze adem. Hier, precies hier stonden de barakken van de gedeporteerden. Het regent, de oktoberwind bijt ons in het gezicht. Onderweg zeiden we tegen elkaar: het is goed dat de hemel huilt als we zo'n plek bezoeken. Duitsland. Concentratiekamp Ravensbrück.

Na de bevrijding heeft het Sovjetleger een aantal gebouwen met de grond gelijkemaakt en de andere als kazerne in gebruik genomen. Wat over is, zijn de verblijven van de *Kommandantur*, de gevangenis, de slaapzalen van de bewaaksters en het huis van een SS-officier. En, verbonden met het kamp, het terrein waarop Siemens indertijd twintig hallen heeft gebouwd om de arbeid van de vrouwen te exploiteren. We dwalen er urenlang rond en staan versteld van de immense omvang.

Sylvie Bianchi loopt vooruit en verdwijnt dan achter de bomen. Ze is hier voor het eerst. Morgenavond zullen we samen met ons kleine reisgezelschap in een Berlijnse *Kneipe* gaan dansen om de spookbeelden te verdrijven, maar nu staat Sylvie er alleen voor. Rondom haar doemen de schaduwen van het verleden op. Begin december 1944 werd haar grootmoeder, Nelly Mousset-Vos, hierheen gedeporteerd, nadat ze driekwart jaar eerder in Parijs was

gearresteerd vanwege haar verzetsactiviteiten.

In Ravensbrück doofde het hart van de mensheid. In Ravensbrück ging wanhoop hand in hand met de dood. Dit kamp werd ontworpen om te vernietigen, maar toch zou er een buitengewone liefdesgeschiedenis ontstaan: die van Nelly Mousset-Vos en Nadine Hwang. Ze ontmoetten elkaar op kerstavond 1944. Nelly is zangeres en moeder, Nadine de dochter van een diplomaat en een vrije geest. Al snel worden ze elkaars anker, het minuscule vuurtje waardoor ze het nóg een dag in het kamp volhouden, terwijl alles om hen heen instort. 'En daar staat Butterfly, vlak voor me, met haar zwarte haar, haar ivoren huid, haar schuine ogen', schrijft Nelly op een van de papiertjes die ze in een Hongaars schoolschrift verstopt. 'Dankzij haar esprit en tederheid zou ik de gruwelen van die plek twee maanden lang vergeten.'

Elke regel van Nelly's verhaal, dat nu voor het eerst wordt gepubliceerd, is een steek in het hart. Ze vertelt over haar arrestatie in Parijs, op 22 april 1943, haar verblijf in verschillende gevangenissen en de kampen Ravensbrück en Mauthausen, maar ook over haar medegevangenen, de wreedheid van de bewaaksters en de lege, uitgemergelde gezichten. Ze deelt de tedere herinnering aan de blonde vlechten van haar dochttertje Claude, de oneindig gevarieerde tinten van de zonsondergang achter het prikkeldraad, de pure, verwarmende vreugde van haar liederen. En de zwarte ogen van Nadine.

Die kleine geluksmomenten in een onmenselijk bestaan waren de lichtpuntjes die haar hielpen te overleven. Een antwoord op de vragen waarmee Nelly werd geconfronteerd, net zoals alle anderen die zich in een concentratiekamp staande moesten houden: hoe houd je vol als je elke dag aan den lijve moet ondervinden waartoe de mens in staat is? Waaraan kun je je vastklampen om te overleven? 'Welke listen kan een mens uitbroeden om de wanhoop te overwinnen, de vernietiging uit te stellen?' vraagt ze zich af.

Nelly heeft niet alleen de wanhoop overwonnen. Ze heeft geleefd, ten volle, vurig, zeker toen Nadine en zij elkaar na de oorlog terugvonden en samen naar Venezuela vertrokken. Haar dagboek vertelt over het ontstaan van de bijzondere band tussen deze twee vrouwen, over de kracht van mensen die standhouden. Over hun liefde die te midden van alle chaos kon ontluiken.

Hun verhaal had verloren kunnen gaan en dat geldt ook voor het Hongaarse schoolschrift, dat decennialang op de bodem van een koffer begraven heeft gelegen, tussen tientallen brieven, foto's en films. Maar het lot besloot anders. Op een dag in 2016 ziet Sylvie het gezicht van Nadine – de vrouw die ze als kind heeft gekend, de vriendin van haar grootmoeder – in een documentaire van de Zweedse regisseur Magnus Gertten over de overlevenden van Ravensbrück.¹ 'Het is mijn taak om vergeten verhalen te ontdekken en te vertellen', stelt hij.

Sylvie is in shock, maar ze schrijft hem toch een brief. Uit hun ontmoeting ontstaat een nieuwe film, gewijd aan Nelly en Nadine. Op het scherm opent Sylvie de vergeten koffers van haar oma. Het is het begin van een lange reis vol twijfels en verrassingen. Vol duizelingwekkende vragen. Wat moet ik met deze brieven en deze intieme woorden, met deze decennialang verzwegen liefde? Hoe kan ik vertellen wat deze twee vrouwen hebben meegemaakt zonder hen te verraden, zonder hun ervaringen te simplificeren of hun stemmen te overschreeuwen? Voor kinderen van gedeporteerden was het vaak te moeilijk de stilte van hun ouders te doorbreken en het onuitgesprokene onder woorden te brengen. Ze hadden zelf nog te veel pijn. Voor kleinkinderen ligt dat anders. Zij hebben de kracht om deuren open te duwen en geheimen onder ogen te zien. Sylvie behoort tot die generatie. Als kind brachten de verschillende posten van haar vader, journalist bij Agence France-Presse, haar naar alle uithoeken van de wereld. Azië, Noord-Afrika, Zuid-Amerika. Ze heeft veel gereisd, onder meer naar Venezuela, om haar grootmoeder en Nadine te bezoeken. En elke nieuwe woonplaats betekende een nieuwe ontworteling.

Als volwassene, moe van het reizen en vliegen, koos Sylvie voor een man die met beide benen op de grond staat, en voor een Noord-Franse boerderij met dikke stenen muren. Een plek waar ze herinneringen en vergeten verhalen kan laten herleven, waar ze de tijd neemt om, fijngevoelig en teder, de emoties te omarmen die uit de koffers tevoorschijn komen. Voor haar is het een soort oerbos met een dicht bladerdak, waar het licht nauwelijks doordringt. In de loop der maanden, voortbordurend op het zaadje dat Magnus had geplant, leest en herleest ze het oorlogsdagboek en de verschillende versies waaraan Nelly en Nadine samen hebben gewerkt. Elk woord heeft zijn eigen lading, elk woord telt. Ze vouwt de talloze brieven open, bestudeert de foto's, verzamelt de teruggevonden namen en gaat op zoek naar de mensen die daarbij horen. Ze legt verbanden en reconstrueert stukje bij beetje het leven van oma Nelly en haar geliefde.

Wat zwaar en tegelijkertijd mooi om te dragen, deze herinnering. Sylvie heeft er de moed voor. Met haar moeder, zus, dochters en nichtjes in gedachten zegt ze: 'We zijn een familie van sterke vrouwen. Twee per generatie. Zij helpen ons vooruit.' Dit boek is ook haar boek, haar verhaal, haar reis. Dankzij haar maken we kennis met Nelly's geschiedenis en allerlei andere facetten van deze bijzondere vrouw met haar vele levens.

Er zijn meer dan honderdtwintigduizend vrouwen en kinderen naar Ravensbrück gedeporteerd, afkomstig uit zo'n veertig verschillende landen. Poolse, Duitse, Russische, Franse, Belgische en Hongaarse vrouwen, gearresteerd omdat ze Joods waren of in het verzet zaten. Omdat ze 'misdrijven' pleegden of in de prostitutie werkten. Omdat ze zigeuner, Jehova's getuige of lesbisch waren. Of omdat ze zonder verdere uitleg als 'asociaal' werden bestempeld. Twintig- tot dertigduizend van deze vrouwen hebben het niet overleefd. Maar in het hart van die hel ontstonden af en toe ook kleine pareltjes – gebeden, liederen en gedichten die de gevangenen uit het hoofd leerden

en bij wijze van verzetsdaad reciteerden. De meeste daarvan zijn in de vergetelheid geraakt, maar een handvol heeft het kamp overleefd, zoals *Verfügbar aux Enfers*, een parodistische operette van de Franse verzetsstrijdster en etnologue Germaine Tillion. Het was een dappere poging om haar lotgenoten te helpen de moed erin te houden. Ze verstopte zich dagenlang in een kist om het stuk te schrijven.

Anderen hebben de dagelijkse nachtmerrie van het kamp opgetekend, op stukjes papier die ze hadden meegenomen uit het revier (de ziekenboeg) of de aangrenzende Siemensfabriek, denk aan de Tsjechische Nina Jirásková, de Poolse Krystyna Zaorska-Burczyk, de Nederlandse Aat Breur-Hibma of de Franse Jeannette L'Herminier en Violette Rougier-Lecoq. Of aan Yo Laur, mijn overgroottante, over wie ik in 2017 een boek heb geschreven.

Weer anderen schreven pas over hun deportatie toen alles voorbij was, bijvoorbeeld Germaine Tillion, Geneviève de Gaulle-Anthonioz (de nicht van generaal de Gaulle), Simone Lahaye, Béatrix de Toulouse-Lautrec, Éliane Jeannin-Garreau en Maisie Renault,² om alleen de Franse vrouwen te noemen. De meeste van deze getuigenissen zijn vlak na de oorlog geschreven, maar sommige pas veel later, tot in onze eeuw toe.

Het dagboek van Nelly is gedeeltelijk in het kamp geschreven. Het getuigt van het uitzonderlijke talent van een vrouw die al sinds haar kindertijd de pen ter hand nam en daar nooit mee is gestopt: ze heeft vooral veel brieven geschreven, haar leven lang. Dit boek is waarschijnlijk een van de laatste directe getuigenissen uit Ravensbrück die ons nog zal bereiken.

Meer dan tachtig jaar na de bevrijding, nu er nog slechts een handvol getuigen in leven is, op een moment dat de opkomst van autoritaire regimes de zo moeizaam opgebouwde vrede dreigt weg te vagen, is dit boek van het grootste belang. Het illustreert hoe de meedogenloze machinerie van het fascisme haar schaduw over een heel continent werpt en niemand spaart, ook vrouwen en kinderen niet. Het herinnert ons eraan dat zelfs wanneer de dood zeker

lijkt, er onverwachts hoop kan opduiken, in de persoon van een onbekende vrouw uit Azië. Het bewijst dat twee vrouwen sterker kunnen zijn dan de moordmachine die door een gestoorde dictator wordt opgetuigd.

Dit boek is ook een werk van collectieve overlevering, een samenzang van afzonderlijke, unieke stemmen die samen een groter tafeel schilderen, opgebouwd uit herinnering en licht. Het bereikt ons dankzij een keten van mannen en vrouwen die erin geloofden dat dit 'vergeten verhaal' aan de wereld moest worden aangeboden, die een hand hebben uitgestoken, een brief hebben beantwoord, hun woorden aan Sylvie hebben toevertrouwd, zodat zij op haar beurt haar eigen woorden kon opschrijven, naast die van Nelly, haar dierbare 'mamina', die lang voordat ze bij het haardvuur ging zitten breien meer dan één leven leidde en zielsveel van haar Nadine hield, haar Madame Butterfly.

Marie Charrel

samedi dans le
train
Pas de stylo formidable,
pas de console mais le
bon crayon de Manthause
le même qui me sert
à noter les plus atroces
désespoirs. Mais le
petit carnet dont j'ex-
trais ces fragments ne
suffirait pas à noter
"mes larmes",
Larmes de te quitter une
fois de plus sur ce qu'on
qui totalise tant de
départs déjà, tant
de "derniers baisers",
d'un ultime regard
tendu jusqu'à la limite
de la vision et de l'air